

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Atsargiai, Thomas Bernhardas!

2013-06-14

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Literatūra

AUTORIUS: Jurgita Mikutytė

DATA: 2013-06

Atsargiai, Thomas Bernhardas!

Jurgita Mikutytė

Likus dviem dienoms iki mirties penkiasdešimt aštuonerių metų austrų rašytojas Thomas Bernhardas pas notarą surašė savo paskutinę valią. 1989 m. vasario 10 d. testamente parašyta: „Nei iš mano paties man gyvam esant publikuoto, nei iš kur nors kitur po mano mirties esančio palikimo niekas, ką aš sukūriau ir užrašiau, nesvarbu, kokia forma, negali, kol galioja autorinės teisės, Austrijos valstybėje, kad ir kaip ši valstybė vadintųsi, būti statoma, spausdinama ir net viešai skaitoma. Primygtinai pabrėžiu, kad nenoriu turėti nieko bendra su Austrijos valstybe ir protestuoju ne tik prieš bet kokį kišimąsi, bet net ir prieš bet kokį šitos Austrijos valstybės artinimąsi prie mano asmens ir mano darbų – visiems laikams. Po mano mirties nė vienas žodis iš mano galbūt dar kur nors esančio palikimo, įskaitant laiškus ir užrašus, negali būti publikuotas.“

Bernhardas savo testamentą pavadino „pomirtine emigracija“ ir net numiręs sugebėjo ir vėl sugluminti žmones.

Vis dėlto Bernhardo talentas ir charizma buvo galingesni. Niekas negalėjo apsieiti be jo – nei gyvo, nei mirusio. Tad ir jo testamentas buvo neįmanoma įvykdyti. 1998 m. privataus Thomo Bernhardo fondo, įkurto jo brolio Peterio Fabjano ir Bernardo kūrinių leidėjų, iniciatyva šis draudimas publikuoti ir inscenizuoti buvo panaikintas.

Pasak pagrindinės Bernhardo kūrinių leidyklos „Suhrkamp“ 2004 m. statistikos, vien vokiečiųkalbėse šalyse rašytojo dramos, apsakymai ir romanai išleisti 2 milijonų egzempliorių tiražu. Vien 2003–2004 m. sezoną jo pjesės pastatytos 24 vokiečių teatruose, o užsienyje – 45 skirtingose vietose. Bernhardas užsienyje tapo vienu paklausiausiu „Suhrkamp“ leidyklos autorių vienoje gretoje su H. Hesse, M. Frischu ir B. Brechtu. Bernhardo kūriniai išversti į daugiau nei 50 kalbų.

Tai nemenkas paradoksas žinant, kad Bernhardo kūryba toli gražu nėra lengvas skaitalas. Apie šį autorių Lietuvoje ne visada tiksliai, tačiau nemažai rašyta, be to, yra ar buvo galimybių susipažinti su jo kūryba tiesiogiai: paskaityti kad ir negausiai į lietuvių kalbą išverstos kūrybos ar pažiūrėti pagal jo pjesę pastatytą spektaklį¹. Taigi

tik trumpai priminsiu, kad Thomas Bernhardas publikavo apie 30 romanų ir apysakų, daugybę apsakymų, svarbiausiose scenose buvo pastatytos 18 jo pjesių. Už kūrybą jam skirta daugybė Austrijos, Vokietijos ir netgi Prancūzijos bei Italijos literatūrinių apdovanojimų. Kasdienybėje jis buvo vienišius, gyvenęs tik dėl kūrybos. Dažniausios temos – prasmės ieškojimas, menininko egzistencija, mąstymas, beviltiškumas, vienatvė, iracionalumas, beprotybė, liga, mirtis ir t. t. Rašydamas Bernhardas pavirsdavo pabaisa, išmėsinėjančia kitus ir save pagal visas meno taisykles, jo paties žodžiais tariant. Jis pats save vadino „juoko filosofu“ ir „hiperbolės meistru“, kuris iškraipydamas pasaulį parodo jį tikrą. Ypač vėlyvieji kūriniai įgavo sarkazmo, grotesko, komiško, paradoksalumo. Daugelį kategoriškų savo teiginių veikėjai neretai patys ir paneigia; juk „kiekviename dalyke glūdi ir jo priešingybė“ (iš pjesės „Teatras“). Thomas Bernhardas ne tik savo kūrinuose veikėjų lūpomis demonstravo žodžio ir minties laisvės jėgą, bet ir gyvenime nebijojo elgtis, kaip diktavo jo nepaperkamas protas.

Jo motto galėtų būti kad ir žodžiai iš pjesės „Minetis“ (1977), kuriuos ištaria pagrindinis veikėjas (pjesės pabaigoje nusižudantis aktorius):

Dvasinėmis priemonėmis
 prieš dvasios šiukšles
 meno kūrinium
 prieš visuomenę
 prieš bukaprotiškumą
 [...]
 Koks staigus nuopuolis
 į patogumą
 bjauru
 neatsakinga
 Pasaulis nori pramogų
 bet jį reikia gluminti
 gluminti gluminti
 kur bepažvelgsi šiandien
 viskas vien tik pramogų mechanizmas
 Į meno katastrofą ponias
 į pačią grandioziškiausią meno katastrofą
 reikia viską įstumti
 įstumti girdit
 įstumti

Nesiekdama išsamiai ir visapusiškai pristatyti visų čia minėsimų kūrinių plotmių ir reikšmės, aprašysiu linksmąją Thomo Bernhardo asmenybės ir kūrybos pusę – ryškiausius į literatūros istoriją įėjusius ir jau spėtus mistifikuoti „įvykius ir nutikimus“².

1950 m. pradėjęs rašyti Bernhardas jau 1955 m. buvo paduotas į teismą dėl šmeižto kaip žurnalistas, o kaip rašytojas iš tiesų išgarsėjo 1963 m. romanu „Speigas“ ir teismo procesai jį persekiojo visą likusį gyvenimą.

Taigi pirmasis teismo procesas įvyko dėl Bernhardo straipsnio apie Zalcburgo teatrą,

kuri sukritikavo už žemą lygį (beje, teisingai ir kultūringai). Pirmos instancijos teisme Bernhardas išteisintas, paskui vis dėlto nuteistas už garbės įžeidimą, trečiasis teismas palaikė Bernhardą ir galiausiai 1959 m. teatras skundą atsiėmė.

Pirmasis didelis viešas skandalas įvyko, kai rašytojas per Mažosios valstybinės literatūros premijos įteikimo ceremoniją 1968 m. (už romaną „Speigas“ (Frost, 1963 m.) prieš visus žymiuosius kultūros politikos veikėjus padėkos kalboj pareiškė: „Nėra ką girti, nėra ką prakeikti, ką kaltinti, bet daug kas yra juokinga, pagalvojus apie mirtį. (...) Valstybė yra darinys, pasmerktas žlugti, liaudis pasmerkta būti niekinga ir buka. Gyvenimas beviltiškas... Mes apatiški, mes esam žlugimo įrankiai, merdėjantys padarai.“

Tuometis kultūros ministras Piffel-Percevic atsakė: „Vis dėlto mes didžiuojamės būdami austrai“ ir išiuotęs paliko salę.

Baiminantis naujo skandalo Antono Wildganso premijos teikimo renginys kitais metais apskritai atšauktas, premija Bernhardui buvo atsiųsta paštu, o Grillparzerio premijos teikimo ceremonijos programėlėje net nebuvo jo pavardės.

Bernhardui atrodė veidmainiška ir nelogiška, kad rašytojas, kritikuojantis valstybę, yra tos pačios valstybės apdovanojamas. Jis nerimavo, kad kritiškai jauni skaitytojai nuo jo nususuks. Kelias premijas priimti atsisakė.

Apie savo gautas premijas, jų teikimo aplinkybes ir panašius renginius Bernhardas užsiminė ir romane „Vitgenšteino sūnėnas“ (Wittgensteins Neffe, 1982), vėliau su autoironija parašė satyrinius tekstus, kurie turėjo pasirodyti knygoje „Mano premijos“, bet dėl jo mirties knyga leidykla išleido tik 2009 metais.

Valstybei Bernhardas pipirų duodavo kone kiekvienam savo kūrinį. Jau pirmajame romane bundeskanclerį išvadino turgaus suteneriu, o valstybę – Europos viešaisiais namais. Paskutiniame dideliame romane „Išdildymas“ (Auslöschung, 1986) irgi žodžių nepritrūko: „Kokie šlykštūs padarai dabar yra Austrijos valdžioje! Žemiausi sluoksniai šiandien viršuj. Patys kokčiausi ir niekšingiausi viską laiko savo rankose ir naikina viską, kas turi nors kokią vertę. Čia darbuojasi aistringi naikintojai, negailestingi išnaudotojai.“

Vis dėlto romane „Senieji meistrai“ (1985) skaitome: „Jūs nė neįsivaizduojate, kaip stipriai aš myliu savo šalį, tarė Régeris, bet iš visos širdies nekenčiu dabartinės mūsų valstybės.“

Bernhardas kritikavo politikus, kultūros funkcionierius už nešvarią politiką, paviršutiniškumą, neišmanymą, veidmainiškumą, išpuikimą. Jis apskritai nepakentė žmonių ribotumo.

Politikai, bažnyčia, visuomenė, spauda vis pasiduodavo provokacijai ir įkliūdavo į Bernhardo spąstus, savo audringomis viešomis reakcijomis išsiduodavo, kas yra kas. Manychiau, išmintingam ir išprususiam žmogui veikiausiai nešautų į galvą įsižeisti ir būtent sau asmeniškai pritaikyti grožiniame kūrinyje veikėjų lūpomis išsakytų minčių, išplėšus jas iš konteksto. Bernhardas šitaip daugelį kartų demaskavo tuos, kas puldavo reikšti pasipiktinimą ir nuomonę, nors kūrinio net NESKAITĖ, o apie meną iš tiesų neišmano.

Tačiau kaip atsitiko, kad valstybė ir katalikų bažnyčia Bernhardui tapo tokiu neapykantos ir pasišlykštėjimo objektu?

Thomas patyrė traumą, kai 12 metų, per patį karo vidurį, buvo atiduotas į nacionalsocialistinių valstybinių internatą ir mokyklą. Ten jautėsi vienišas ir apleistas. Po karo mokykla pervadinta katalikiškąja, tačiau auklėjimo metodai joje liko tokie patys.

Bernhardas konstatavo, kad 1945-ieji metai valstybinėse institucijose neatnešė pokyčių. Be gailės visa tai Bernhardas aprašo 1975 m. išleistame autobiografiniame romane „Priežastis“ (Die Ursache). Mokyklai vadovavusį kunigą Franzą Wesenauerį knygoje vadino „dėde Francu“ ir apibūdino jį kaip „šlykštų žmogų“, „įvedusį katalikišką siaubo režimą, kuris niekuo nesiskyrė nuo nacionalsocialistinio“. Franzas Wesenaueris, pasijutęs apjuodintas, padavė autorių ir jo leidyklą į teismą ir laimėjo. Teismas romane liepė išbraukti ar ištaisyti kunigą diskredituojančias vietas.

Nieko keisto, kad 1972 m. Bernhardas išstojo iš katalikų bažnyčios. 1979 m. išstojo ir iš Vokiečių kalbos ir literatūros akademijos, nes į šią garbės nariu buvo priimtas Vokietijos prezidentas Walteris Scheelis, karo metu buvęs NSDAP.

Michailas Zlatkovskis (Maskva, Rusija). Iš socialinės karikatūros konkurso „Vynas ir kava“

Ši tema kulminaciją pasiekė paskutinėje Bernhardo pjesėse „Didvyrių aikštė“ (Heldenplatz), kuri buvo pastatyta 1988 m. „Burgtheater“ teatro jubiliejaus proga. Tais metais buvo „minimas“ ir Austrijos anšliuso prie Vokietijos penkiasdešimtmetis. Pagrindiniai pjesės veikėjai – profesorius Šusteris ir jo žmona – 1938 m. emigravę po ilgų gyvenimo metų Oksforde grįžta į Vieną. Profesoriaus žmona savo bute, esančiame prie pat Didvyrių aikštės, kurioje kadaise Hitleris buvo džiaugsmingai pasitiktas masių, vis dar girdi tuos pačius nacistinius sveikinimo šūksnius, varančius ją iš proto. Abu konstatuoja, kad jų tautiečių mentalitetas ir mąstysena per tiek metų nė kiek nepasikeitė: „Austrijoje privalai būti arba nacionalsocialistas, arba katalikas.“ Be abejo, dar prieš premjerą kilo didžiausias skandalas ne tik Bernhardo gyvenimo, bet ir Austrijos literatūros istorijoje. Nepaisant to, ši pjesė patyrė triumfą.

1972 m. Zalcburgo festivalyje statant pjesę „Tamsuolis ir pamišėlis“ (Der Ignorant und der Wahnsinnige) režisierius Clausas Peymannas norėjo, kad spektaklio pabaigoje salėje stotų visiškai tamsa, o tam reikėjo trumpam išjungti net ir avarines šviesas, bet priešgaisrinės saugos inspekcija to neleido, ir teatras per premjerą šviesų vis dėlto neišjungė. Režisierius ir aktoriai labai supyko ir atsisakė rodyti spektaklį pakartotinai, kaip kad buvo numatyta festivalio repertuare. Festivalio vadovybė interpretavo tai kaip sutarties nutraukimą, taigi spektaklis išbrauktas iš repertuaro. Po tos premjeros Bernhardas rašė: „Visuomenė, negalinti iškęsti dviejų minučių tamsos, apsieis ir be mano pjesės.“

Kita komiška situacija: pjesėje „Įpročio jėga“ (1974) cirko direktorius Karibaldis pavadina Augsburgą „šlykščia pridvokusia skyle, kloaka“. Ne juokais supykęs tuometis Augsburgas meras pavedė miesto prokuratūrai patikrinti, ar yra kokių nors teisinių priemonių prieš Bernhardą ir jo spektaklį. Be to, jis pakvietė rašytoją į Augsburgą, kad šis įsitikintų rašęs netiesą.

Reikia pridurti, kad daugelyje savo kūrinių minimoms vietovėms Bernhardas priskirdavo ne itin švelnių epitetų. Pvz., pjesėje „Didvyrių aikštė“ Gracas išvadinamas „nacių lizdu“, ten esą „gyvena vien seniai ir kvailiai“.

Akibroktų teko patirti ir Bernhardo draugams bei kolegoms.

1984 m. pasirodęs romanas „Kirtimas“ („Holzfällen. Eine Erregung“) satyriškai taikėsi į devintojo dešimtmečio Austrijos kultūros gyvenimą. Autorius be kita ko čia norėjo demaskuoti visuomenės ir ypač snobų tuštybę. Romano paantraštė (būtų galima versti „Su(si)erzinimas“) pranašiška apibūdino būsimą visuomenės reakciją. Šįkart skandalo laviną paleido žurnalistas: skaitydamas signalinį egzempliorių Hansas Haideris

smalsiai ėmė ieškoti romano veikėjų prototipų, nusprendė (tiesa, teisingai), jog pagrindinio veikėjo kompozitoriaus Auersbergerio prototipas yra buvęs geras Thomo Bernhardo draugas ir globėjas kompozitorius Gerhardas Lampersbergas. Nieko nelaukęs žurnalistas nuvažiavo pas Lampersbergą bei jo žmoną ir paragino gintis dėl garbės įžeidimo. Lampersbergų advokatas ėmėsi veiksmų, kurie nuvedė iki teismo. Vos „Suhrkamp“ leidykla išplatino pirmąjį romano tiražą, visuose Austrijos knygynuose pasirodė ginkluota policija teismo sprendimu konfiskuoti visų spausdintų egzempliorių. Autorius užprotestavo: „Taip, kaip aš save atpažįstu Dostojevskio ar Tolstojaus knygoje, taip galbūt ir kiti atpažįsta save mano knygoje, bet tai negali būti teismo skundo objektas.“ Žiniasklaidoje kilo neregėtas sąmyšis ir diskusijos dėl meno laisvės ribojimo, cenzūros ir valstybės kompetencijos meno klausimais. Supykęs Bernhardas savo ruožtu uždraudė Austrijoje pardavinėti jo knygas, išleistas Vokietijoje; vis dėlto leidykla to draudimo laikėsi labai trumpai. 1985 m. teismo procesas taikiai nutrauktas. Po kurio laiko kompozitorius Lampersbergas teigė knygos visai neskaitęs, tik pavartęs porą puslapių, o eiti į teismą buvęs sukurstytas. Po daugelio metų recenzentai net svarsto, kad jei ne Thomas Bernhardas, kompozitoriaus Gerhardo Lampersbergo gal niekas ir nebežinotų. Dar galima pridurti, kad šis skandalas smarkiai paskatino knygos perkamumą.

Bernhardas mėgo šaipytis iš genijų kulto, tik daugeliu kitų atvejų aptariamieji jau nebūtų galėję prieštarauti. Pvz., romane „Senieji meistrai“ kliuvo ir Mahleriui, ir Stifteriui, o gražiausiai – vienam garsiam filosofui: „Heideggeris buvo iki kaulų smegenų nedvasingas žmogus, be vaizduotės, nejautrus, tipišką vokišką filosofijos atrajotojas, nepaliaujamai veršinga filosofijos karvė, kalbėjo Rėgeris, besiganiusi vokiečių filosofijos pievoje ir pridrabsčiusi ant jos koketišką savo blyną Švarcvalde.“ „Heideggeris buvo filosofiškas turgaus pardavėjas rėksnys, į turgų nešęs tik vogtas prekes, viskas Heideggerio yra iš antrų rankų, jis buvo ir yra permąstytojo prototipas, visiškai nesugebėjęs mąstyti savarankiškai.“

Kad būtų aiškiau: „Mums paprasčiausiai atsirūgsta, kalbėjo Rėgeris, jeigu tiesiog akiai aukštinau kokį nors objektą metų metus, netgi dešimtmečius, o gal net ir visą gyvenimą, jeigu jį garbiname ir mylime, net nesistengdami jo retkarčiais dar kartą patikrinti. ... Mes apskritai neturėtume nusistatyti, kad tas ar anas yra didis ir liks toks visiems laikams, visus menininkus privalome nuolat patikrinti iš naujo, nes mūsų meno mokslas ir mūsų meninis skonis nuolat vystosi.“

1985 m. poeto Ernsto Jandlio vadovaujamas Graco rašytojų susivienijimas (vienijantis iš tiesų pačius progresyviausius, geriausius Austrijos rašytojus) pasiūlė Bernhardui suteikti profesoriaus titulą už nuopelnus austrų literatūrai. Iš ministerijos Bernhardui atėjo laiškas, klausiantis, ar jis sutiktų priimti šį titulą. Rašytojas laišku atsakė: „Jau dešimt metų aš nebepriimu nei premijų, nei titulų, taigi nepriimsiu ir jūsų juokingo profesoriaus titulo. Graco rašytojų susivienijimas yra netalentingų šiknių sambūris. Su draugiškais linkėjimais – Jūsų Thomas Bernhardas.“ Vėliau jis vienoje laidoje pridūrė: „Jau ir taip profesorių yra daugiau nei padavėjų su padavėjukais. Šitos šleikštulį keliančios profesorių epidemijos šaltinis visų pirma yra vadinamoji Meno, švietimo ir sporto ministerija, kasmet išbarstanti tūkstančių tūkstančius juokingų profesoriaus ir kitokių titulų ir apipilanti visą vargšę Austriją savo smirdinčiu švietimo, meno ir sporto padažu.“ Iš tiesų Austrijoje daug labiau nei kitose šalyse sureikšminami titulai ir moksliniai laipsniai, taigi Bernhardo sarkazmas ne be pagrindo.

Ir pabaigai – anekdotiškas epizodas. Bernhardo kaimynas ir draugas Karlas Ignazas

Hennetmairis savo prisiminimų knygoje rašo: „Kartą prakalbome apie tai, kodėl Thomas yra krikštynų priešininkas. Nes esą nežinai, ar nekrikštiji būsimo serijinio žudiko. Aš pasakiau, kad Thomas tikriausiai todėl ir nesidaugins, nes baiminasi nežinios dėl palikuonių. Bet Thomas atsakė: priešingai, jeigu jis turėtų garantiją, kad pradės serijinį žudiką, tai taip ir padarytų. Aš pasakiau, kad iš jo ko nors geresnio ir neverta tikėtis. Taip, atsakė Thomas, bet turėčiau būti tikrai garantuotas.”

¹ Thomo Bernhardo kūryba Lietuvoje:

Knygos:

Apsakymai „Italas“ ir „Prieglaudoje“ rinkinyje „Austrų novelės“ (vertė R. Jonynaitė, Vilnius: Vaga, 1991).

Romanas „Grimzdėjas“ (vertė T. Četrauskas, Vilnius: Alma littera, 1999).

Romanas „Senieji meistrai“ (vertė J. Mikutytė, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005).

Pjesės:

„Įpročio jėga“ (vertė R. Jonynaitė. m. Rež. V. Masalskis. Nacionalinis dramos teatras 2003. Publikuota: Kultūros barai 2002 Nr. 8/9).

„Minetis“ (vertė J. Mikutytė. Rež. S. Račkys. Naujosios dramos akcija 2003 m. Po vienintelio viešo skaitymo Lietuvoje ši pjesė dar laukia savo aktoriaus).

„Teatralas“ (vertė J. Mikutytė. Rež. S. Jačėnas. Teatro projektai, 2006).

„Pietūs su Liudviku“ pagal pjesę „Ritter, Dene, Voss“ (kažkodėl iš anglų k. vertė Edgaras Klivis. Rež. Alvydas Vizgirda. Kauno dramos teatras, 2006.)

„Pasaulio gerintojas“ (vertė R. Jonynaitė. Rež. V. Masalskis. Lietuvos nacionalinis dramos teatras 2009).

2004 m. turėjome progą Lietuvoje pamatyti puikų Krystiano Lupos spektaklį pagal romaną „Kalkinė“ (kažin kodėl neišverstą ir pavadintą „Kalkverkas“).

Gana plačiai Thomo Bernhardo gyvenimą ir kūrybą aprašo Jadvyga Bajarūnienė straipsnyje „Magiškos literatūros gimimas iš neigimo dvasios“ (Krantai 2003 Nr. 4).

² Viena Bernhardo stiliui būdingų tautologijų.